

Utrum causae secundae possint nos in aliquo necessitare.

Petrus Ceffons vs. Thomam Bradwardinum*

af W. Owen Duba og C. David Schabel

Vores ven Fritz har viet det meste af sin frugtbare karriere til middelalderastronomi, specielt astronomiske tabeller, et felt, hvor han er i en klasse for sig selv. Disse tabeller ville ikke have eksisteret, hvis det ikke var for det, som kaldes astrologi — videnskaben om hvordan stjernerne påvirker den sublunare verden (verden under månen), og især mennesket. Dog har Fritz på det seneste tilbragt meget af sin tid med at arbejde på en udgave af en *Sententiæ*-kommentar, dvs. forelæsninger i kvæstionsform¹ over Petrus Lombardus' (Peter Lombarders) *Sententiæ*, en systematisk teologisk lærebog fra det 12. århundrede. Ved første øjekast kan dette måske se ud som en radikal kursændring for en mand, som har været talknuser i årtier, men måske ikke nogen overraskende ændring — mænd, som fylder 70 år, begynder ofte at betragte deres skaber, eller i det mindste at ønske, at de havde en skaber, som de *kunne* betragte. Ved nærmere eftersyn indser man imidlertid, at der slet ikke foreligger en radikal kursændring, for cistercienserens Pierre Ceffons, som underviste i Lombarders *Sententiæ* på universitetet i Paris i 1348-49, imens den sorte død hærgede, var overordentligt interesseret i himmellegemerne. På den ene eller den anden måde handler hundredvis af sider i Ceffons' angiveligt teologiske værk om himmellegemerne, og det er bemærkelsesværdigt ved at indeholde diagrammer af formørkelser, som man kan nyde i det eneste overleverede håndskrift, det kæmpestore, luksuøse "Troyes, Médiathèque de l'Agglomération Troyenne, 62".

I en kvæstion om årsagerne til den sorte død bestræbte Ceffons sig på at forsvare den dømmende ("judiciale") astrologi, dvs. den, der tillader domme om fremtiden, mod dens fornægtere, heriblandt hans berømte samtidige i Paris, Nicole Oresme, som

* Indledningen er oversat fra engelsk af Trine Wismann.

1. Om kvæstionsformen kan man bl.a. læse i D. Bloch & S. Ebbesen, *Videnssamfundet i det 12. og 13. århundrede. Forskning og formidling*, Historisk-filosofiske Skrifter 33, Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab 2010, pp. 77 ff.

udøvede en stor indflydelse på vores cistercienser, negativ såvel som positiv.² I denne artikel fremlægger vi en udgave af Ceffons' kvæstion: "Om sekundære årsager kan tvinge os med nødvendighed i noget tilfælde?", som er en del af hans kommentar til 2. bog af Lombardersens *Sententiæ*. Bog 2 fokuserer på skabelsen, hvilket gav naturfilosofisk interesserede teologer rige muligheder for at beskæftige sig med naturvidenskab. I denne kvæstion er Ceffons' modstander ikke Oresme, men en anden af tidens ledende videnskabsmænd, englænderen Thomas Bradwardine, der døde som ærkebiskop af Canterbury blot et par måneder efter Ceffons' forelæsninger.³

For middelalderens filosoffer var himmellegemernes indflydelse på den sublunare verden både tydelig og problematisk. De påvirker tydeligvis jorden: Når solen står højt på himlen, er det normalt varmt. Når den står lavt, er det koldt. Månen synes at have sin egen, mindre tydelige virkning, såsom tidevandet. Disse iagttagelser fører til den indlysende følgeslutning, at alle de himmelske sfærer⁴ har en eller anden virkning hernede på jorden. Aristoteles havde endvidere fastslået, at himlens bevægelse er den første bevægelse: den er evig og cirkulær, og den går forud for og er årsagen til alle andre bevægelser. Derfor må jordisk eksistens på en eller anden måde være betinget af de himmelske sfærers indvirkning. Denne indflydelse medførte dog et reelt problem: Hvis himlen påvirker den menneskelige sjæl på en måde som har karakter af nødvendighed, så synes vores sjæle ikke at være ansvarlige for deres handlinger; men den kristne lære synes at kræve netop sådan en ansvarlighed.

Thomas Bradwardines *De Causa Dei* sigter mod at forsvare determinisme mod pelagianisme, dvs. den lære, som siger, at den menneskelige vilje selv kan opnå frelse uden hjælp udefra. I hans determinisme er den bestemmende ("determinerende") årsag imidlertid lig med Guds vilje, og en sådan determinisme ser han som forenelig med et

-
2. For en opdateret bibliografi om Ceffons og en udgave af kvæstionerne om pesten se Chris Schabel and Fritz S. Pedersen, "Miraculous, Natural, or Jewish Conspiracy? Pierre Ceffons' Question on the Black Death and Astrology, with Texts by Gersonides and Jean de Murs/Firmin de Beauval," *Recherches de Théologie et Philosophie médiévales* 81 (2014), pp. 137-179. Fritz deltager i øjeblikket i arbejdet på tre bind med Ceffons' tekster.
 3. For nyere arbejde (med bibliografi) om Bradwardine og hans *De causa Dei* se indledningen til E.A. Lukács' delvise oversættelse *Thomas Bradwardine: De causa Dei contra Pelagium et de virtute causarum. Auszüge Lateinisch – Deutsch* (Göttingen 2013).
 4. En kort introduktion til læren om de himmelske sfærer findes i afsnittet *Hovedtræk af naturlæren i det sene 1200-tal* i Sten Ebbesen, *Dansk Middelalderfilosofi: Den danske filosofis historie, bd. 1* (København 2002), pp. 101-106.

begreb om fri vilje, hvorimod en determinisme, der lader stjernernes konfiguration bestemme over os, ifølge hans opfattelse er uforenelig med den frie vilje. For at en sekundær (dvs. skabt) årsag kan have en virkning, må Gud (den første årsag) være medvirkende; derfor er Gud i streng forstand årsag til enhver handling, inklusive menneskelige handlinger. Gud bevarer menneskets frihed ved at fastlægge en medvirken fra sin side, der nødvendigvis virker sammen med den frie menneskelige handling.

I sin fremstilling af Bradwardines argumentation mod stjernernes bestemmende indflydelse fokuserer Ceffons på to korte passager [§5]. Den første (*De Causa Dei* III, c. 11) argumenterer for, at stjernernes magt kun har karakter af nødvendighed i forhold til materielle former. Den anden (II, c. 3) forklarer grunden: I universets rangorden er mere fuldkomne skabninger ikke underlagt de mindre fuldkomne; men mennesket er en besjælet skabning, og ifølge fordømmelsen fra 1277 er himlen det ikke.⁵ Desuden argumenterer Bradwardine for, at erfaringen viser, at børn kan blive opdraget til at opføre sig i overensstemmelse med en disposition, der strider mod den, som er dem tildelt af stjernerne ved fødslen, og autoriteter som Hermes Trismegistus⁶ og Ptolemæus hævder, at planeterne kun producerer tilbøjeligheder og ikke visheder [§6]. Under alle omstændigheder viser eksempler fra Haly og *De secretis secretorum*, at lige meget hvor stærk den himmelske påvirkning er, så kan mennesket — eller i det mindste store filosoffer — overvinde denne. [§7]. Ceffons afslutter sit sammendrag af Bradwardine med en liste over autoriteter, som støtter tesen “at ingen indretning af legemer, heller ikke af de himmelske, kan tvinge os med nødvendighed.” Aristoteles’ *Etik* og samtlige moralfilosoffer fra Platon til Bradwardine viser, at det står i et menneskes magt at gøre gode eller onde gerninger. For teologer som Augustin og Anselm er viljen for ædel til at kunne blive betvunget med nødvendighed i sine handlinger. Denne ædelhed adskiller mennesket fra dyr, fordi dyr er født til naturbestemt nødvendighed,

5. Om fordømmelsen i 1277 se Sten Ebbesen, *Dansk middelalderfilosofi: Den danske filosofis historie, bd. 1* (København 2002), pp. 68-70, og Jakob Leth Fink, “Pariserartiklerne af 1277. Dansk oversættelse af og indledning til *Articuli condempnati a Stephano episcopo Parisiensi anno 1277*,” *AIGIS* 14.2 (2014), pp. 1-69. Url = <http://aigis.igl.ku.dk/2014,2/Pariserartikler.pdf>

6. “Hermes Trismegistus” er den angivelige forfatter til et senantikt værk ved navn *Asclepius*, som i latinsk oversættelse fra græsk var i omløb i middelalderen. Ptolemæus er den græske astronom Claudius Ptolemæus fra det 2. århundrede e.Kr. Haly var en arabisk astronom fra det 11. årh. *De secretis secretorum* er en latinsk oversættelse af en arabisk tekst med blandet (pseudo-)videnskabeligt indhold; den blev i middelalderen nogle gange tilskrevet Aristoteles.

imens mennesket ikke er [§8]. Ceffons konkluderer [§9]: “Ud fra dette beviser han, at ingen magt, som er ringere end mennesket, kan tvinge mennesket til noget med nødvendighed: hverken til at ville noget, eller overhovedet til at gøre noget som helst”.

Ceffons medgiver, at indflydelsen fra stjernerne ikke medfører rendyrket fatalisme, og at den menneskelige sjæl er mere fuldkommen end stjernerne eller elementet ild [§19], men han afviser Bradwardines konklusion, at disse ringere kræfter følgelig ikke kan have en nødvendig indvirkning på mennesket; et mindre fuldkomment væsen *kan* med nødvendighed tvinge et mere perfekt væsen, og noget, der ikke har viden, *kan* overgå noget, der har [§17]. Derfor fremsætter Ceffons fem teser:

- A) Andre skabninger er i stand til at overgå mennesket, når det kommer til legemlig magt eller styrke; ikke alene findes der stærkere dyr, men også elementernes kræfter, såsom vandet i en flod, ild eller en faldende sten, kan med nødvendighed få et menneske til at falde [§10].
- B) Disse kræfter kan ikke blot betvinge kroppen, men også sjælen, for hvis en hånd bliver anbragt i ild, forårsager det med naturnødvendighed smerte i sjælen [§11].
- C) Andre skabninger har overlegne individuelle sansevner i forhold til mennesket. Med et citat af et velkendt vers fra den dominikanske forfatter Thomas de Cantimpré (13. årh.) henviser Ceffons til, at mennesket, hvad hørelsen angår, overgås af bjørne, hvad synet angår, af lossere, for smagssansens vedkommende af aber, for lugtesansens af rovfugle, og for følesansens af edderkopper. Derfor kan mennesket blive tvunget og underlagt nødvendighed hvad angår sin sansning, og ofte har vi faktisk uønskede sanseindtryk [§12]; ethvert fysisk forsøg på at forhindre sanseindtrykket ved at blokere sanseorganerne kan overvindes ved magt (A) — ikke engang et selvmord kan foregå så hurtigt, at man ikke når at sanse et eller andet, før man dør.
- D) Selv den menneskelige fornuftsevne er underlagt nødvendighed, for der findes viden, som ikke kan undgå at bedrøve os, f.eks. den viden at ens far er død. “Således samtykker jeg i nogle af udsagnene og tror på, at de er sande, selvom jeg ville have foretrukket, at jeg kunne regne dem for falske, eller også at de var tvivlsomme for mig, og jeg ikke skulle have svoret: ‘Jeg tror på, at det er sådan’”[§14].

- E) Selv viljen kan underlægges nødvendighed. Ceffons' bevis for denne særligt kontroversielle påstand er baseret på en iagttagelse af reflektiv viljekraft: Efter som det at ville er en handling, så kan viljen ikke selv ville ikke at handle. På grund af den åbenbare svaghed i dette bevis (for hvordan kan dette være et eksempel på, at viljen ved nødvendighed bliver tvunget af noget, der ligger uden for viljen?) tilføjer Ceffons et andet bevis: De fysiske stimuli, som er så stærke, at vi ikke kan undgå at mærke dem, er også så stærke, at viljen ikke kan undgå enten at ville eller ikke at ville dem [§15].

Afslutningsvis introducerer Ceffons en hypotetisk modstander, der benægter menneskets frihed eller i det mindste hævder, at menneskelig frihed ikke kan påvises bedre end manglen på en sådan frihed hos andre dyr. For dyr kan trænes således, at de ikke følger deres sanselige drifter —velopdragne hunde spiser ikke alt, hvad der stilles foran dem, og de adlyder deres herres stemme, selv når de ønsker at ligge ned; og cirkusdyr udviser adfærd, der ikke synes at være dikteret af deres lavere drifter [§21]. Ligeledes genkender og reagerer dyr på straf: "Så hvis en hund snupper nogle brød, bliver hunden slået, straffet og irettesat, og hunden opfatter, at den har gjort noget forkert, og går ud og gemmer sig og forbedrer sig; nogle gange endda bedre end en dum mand ville gøre" [§22]. Dyr er ligesom mennesker i stand til at modstå deres grundlæggende tilbøjeligheder til fordel for deres egen sundhed [§23]. Ceffons' hypotetiske modstander konkluderer derfor: "Du beviser ikke, at dyr har frihed til at vælge mellem kontradiktoriske modsætninger — og dermed heller ikke, at mennesker har — ved at vise, at de modstår deres naturlige tilbøjelighed" [§24].

Ved at diskutere stjernernes indflydelse flirter Pierre Ceffons med fatalismen. Modsat Bradwardine, som hævder viljens frihed samtidig med den første årsags determinisme, konkluderer Ceffons, at en sådan determinisme involverer, at viljen underlægges nødvendigheden. For Gud skaber viljen, og ved at skabe viljen tvinger han den med nødvendighed til handling (E). Det kan være i vores magt at ville en af to kontradiktoriske modsætninger, men det er ikke i vores magt ikke at ville [§20]. Ethvert menneskeligt livsforhold er til en vis grad tvunget med nødvendighed af noget ydre, og ethvert forsøg på at bevise en særlig *menneskelig* frihed falder på at vi ikke er relevant forskellige fra visse andre dyr. Ceffons medgiver, at vores skæbne ikke er afhængig af

stjernerne, og at den menneskelige sjæl er dem overlegen, men han præsenterer kun argumenter for det modsatte, og dermed giver han rigelig plads til den dømmende astrologi.

Udgaven:

Denne udgave er baseret på det eneste bevarede håndskrift, Troyes, Médiathèque de l'Agglomération Troyenne, 62, ff. 153vb-154rb (= T). Vi har normaliseret ortografien. Tekstens tilstand har også nødvendiggjort flere redaktionelle indgreb og konjektureer.

**Petri Ceffons *In secundum librum Sententiarum,*
q. XXVI magnarum, 51 parvarum**

<Utrum causae secundae possint nos in aliquo necessitare>

Et ut prosequar materiam istam, quaero utrum causae secundae possint nos in aliquo necessitare.

[1] Et videtur primo quod non, quia homo dominatur “creaturae quae a te facta <est>,”⁷ Domine, et non solum creaturae non vivae seu non viventi, sed etiam creaturae viventi, cuiusmodi sunt animalia. Unde Genesis primo:⁸ “Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram et praesit piscibus maris et volatilibus caeli et bestiis universaeque terrae omnique reptili quod movetur in terra” etc. Sed si necessitaretur aut vinceretur ab illis, non esset dominium, nam vincens habet dominium super victum, et a quo quis victus est, eius servus est, agensque habet dominium super passum.

[2] In contrarium arguitur, quia potestas nostra est finita et⁹ limitata, igitur tantum poterit virtus agentis contrarii quod necessitabit nos.

[3] Potest ista quaestio duplicem sensum habere. Uno modo utrum causae secundae, scilicet circumscripta causa prima, possint¹⁰ nos necessitare per actionem suam naturalem. Et sic dico quod non, quia nulla causa secunda sine causa prima potest habere aliquem effectum naturalem vel alium, immo nec esse potest¹¹ nisi conservante causa prima, ut dicunt communiter theologi.

7. Sapientia 9.2.

8. Genesis 1.26.

9. et] limita et *add.* T

10. possint] possent T

11. potest] possunt T

[4] Secundus sensus est utrum causae secundae, praesupposita actione primae causae – quam vocant multi Dei influentiam generalem – quae¹² concurrat cum eis, utrum ipsae causae secundae¹³ possint nos ad aliqua necessitare per suas actiones naturales.

<Argumenta Thomae Bradwardini pro parte negativa>

[5] Et pro parte negativa arguitur per argumenta Thomae Bradwardini. Volens enim probare quod nos non subicimur fato stellarum, dicit libro tertio, capitulo 11:¹⁴ “Omnis,” inquit, “forma quae est subiecta necessitati fatali stellarum necessario est materialis, et per consequens irrationalis. Nam nulla forma rationalis subicitur necessitati cuiuscumque formae materialis et <ir>rationalis,” ut dicit patere per tertium sui secundi. “Non enim deceret¹⁵ rerum ordinem naturalem ut perfectius imperfectiori et sapiens nihil scienti omnino necessario subderetur.” Et tertio, ubi dicit:¹⁶ “Stellae enim et virtutes caelestes sunt res materiales et irrationales, anima autem humana rationalis et immaterialis, sicut et philosophi et theologi contestantur, quare perfectior et superior naturaliter quam res illae. Constat autem esse contrarium ordini ut immateriale materiali, rationale irrationali, perfectius imperfectiori, superius inferiori necessario supponatur.” Et infra: “Quis enim <nisi> forsitan asinus dixerit asinum debere naturaliter regere hominem, non e contra? Aut quis irrationabilior asino dixerit rem inanimatam imperfectiorem asino debere naturaliter hominem regulare?” Videtur hic innuere quod asinus est perfectior quam corpora caelestia. Est enim vivens et corpora caelestia sunt non-viventia et sunt inanimata, secundum eum. Unde et deducit quod non sunt animata, allegans¹⁷ per se articulum Parisiensem:¹⁸ “Quod corpora caelestia moventur a principio intrinseco, quod est anima, et quod moventur per animam et per virtutem appetitivam, sicut animal – error.” Item, alius articulus:¹⁹ “Quod orbis non

12. quae] qua T

13. secundae] tertiae T

14. Thomas Bradwardinus, *De causa Dei contra Pelagium et de virtute causarum* III, c. 11 (ed. London 1618, p. 687E).

15. deceret] doceret T

16. Thomas Bradwardinus, *De causa Dei* II, c. 3 (ed. London 1618, p. 449C).

17. Thomas Bradwardinus, *De causa Dei* II, c. 3 (ed. London 1618, p. 450C).

18. *La condamnation parisienne de 1277*, no. 92 (73) (ed. D. Piché, Paris 1999, p. 106).

19. *La condamnation parisienne de 1277*, no. 102 (75) (ed. Piché, p. 110).

sunt instrumenta intelligentiarum, sed organa, sicut auris et oculus est instrumentum virtutis sensitivae – error.” Et alius articulus:²⁰ “Quod natura quae est principium motus in corporibus caelestibus est intelligentia movens – error, si intelligatur de natura intrinseca,²¹ quae est actus vel forma.”

[6] Et addit Thomas quod experientia docet quod non necessitatur ab astris:²² “Capta namque nativitate alicuius optima vel pessima quo ad mores, potest per parentes, per amicos, per se ipsum contrarie educari et in contrariis moribus conformari, sicut potest qui vellet faciliter experiri. Unde pater philosophorum, Hermes, *De mundo et caelo* 9,²³ agens de potestate planetarum super hominem, dicit, a tempore conceptus usque ad tempus partus et ab illo usque ad tempus mortis, sic ait:²⁴ ‘Potestas naturalis apta a primordio format et operatur, et naturam humanam non lege coactionis sed amicitiae moderatur. Natura²⁵ enim humana ex ipsa superioris potestate nec talis efficitur, sed aptitudinem naturalem solum sortitur. Unde postmodum naturalis vita qualitates vel actus tales potentius suscipit.’ Quare et dicit Ptolemaeus in *Centiloquio*, verbo <primo>, quod²⁶ ‘hoc est apud eum qui rerum naturas et stellarum opus considerat.’ Et verbo quinto:²⁷ ‘Astrologus optimus multum malum prohibere poterit quod secundum²⁸ stellas venturum est, cum eius naturam praesciverit.’” Unde²⁹ “et³⁰ Stephanus Parisiensis episcopus damnavit articulum asserentem:³¹ ‘Quod voluntas nostra subiacet potestati corporum supracaelestium,’ et alium asserentem:³² ‘Quod voluntas et intellectus non moventur in actu<m> per se, sed per causam sempiternam,

20. *La condamnation parisienne de 1277*, no. 213 (171) (ed. Piché, p. 144).

21. intrinseca] necessaria T

22. Thomas Bradwardinus, *De causa Dei* II, c. 3 (ed. London 1618, p. 450C-D).

23. 9] cum T

24. Hermes Trismegistus, *De sex rerum principiis*, tertia pars, c. 10 (CCCM 142, p. 171.22-27, 30-32).

25. natura] non T

26. Claudius Ptolemaeus, *Liber centum verborum Ptholomei cum commento Haly*, verbum 1 (post *Quadripartitum*, ed. Venice 1493, f. 107ra).

27. Claudius Ptolemaeus, *Liber centum verborum*, verbum 5 (ed. Venice 1493, f. 107va).

28. secundum] super T

29. Thomas Bradwardinus, *De causa Dei* II, c. 3 (ed. London 1618, p. 451A).

30. et] etsi T

31. *La condamnation parisienne de 1277*, no. 162 (154) (ed. Piché, p. 128).

32. *La condamnation parisienne de 1277*, no. 133 (153) (ed. Piché, p. 120).

scilicet per corpora caelestia,’ et alium³³ astruentem:³⁴ ‘Quod orbis est causa voluntatis medici ut sanet.’³⁵

[7] Item, si possemus necessitari, hoc maxime³⁶ “videretur per vehementem tentationem. Sed quantacumque sit tentatio, tanta potest esse incitatio per virtutes caelestes, cum sit certissimum quod multum incitant homines et inclinant et nulla incitatio³⁷ per stellas potest necessitare voluntatem humanam, sicut probatum est. Et quantum aliqua tentatio excitat, tantum potest aliqua dispositio in corpore ex stellis et complexione resultans. Sed istud convincitur esse falsum per experientiam” et per illud quod recitat Haly³⁸ de quodam qui habuit facta contraria suae constellationi etc. Recitat etiam unum quod frequenter legi in libro *De secretis secretorum* Aristotelis, quod alibi scripsi.³⁹ Recitat enim Aristoteles quod⁴⁰ “discipuli Hippocratis sapientis depinxerunt formam eius in pergamento et eam tulerunt Philomeni dicentes: ‘Considera hanc figuram et indica nobis qualitatem complexionis eius.’ Qui respiciens compositionem et dispositionem figurae comparavit partes eius, dicens: ‘Iste homo est luxuriosus, deceptor, amans coitum.’ Ob quam rem voluerunt eum interficere, dicentes: ‘O stulte, haec est figura dignioris et melioris hominis qui sit⁴¹ in hoc mundo.’ Philomen pacificavit eos et correxit, dicens: ‘Haec est figura sapientis quidem, sed haec quae quaesivistis de mea scientia dixi vobis’ etc. Quando igitur pervenerunt ad Hippocratem, dixerunt ei qualiter respondit.⁴² Quibus Hippocrates: ‘Certe verum dixit Philomen, nec praetermisit unam litteram. Verumtamen ex quo consideravi ego turpia haec⁴³ esse reprobanda, constitui animam meam regem supra ipsam⁴⁴ retraxique eam

33. *La condamnation parisienne de 1277*, no. 132 (155) (ed. Piché, p. 118).

34. astruentem] astinentem (?) T

35. sanet] salvet T

36. Thomas Bradwardinus, *De causa Dei* II, c. 3 (ed. London 1618, p. 451B).

37. incitatio] et *add.* T

38. Haly, in Claudii Ptolemaei *Liber centum verborum Ptholomei cum commento Haly*, verbum 95 (ed. Venice 1493/84, f. 107ra).

39. Non invenimus.

40. Pseudo-Aristoteles, *Secreti secretorum pseudoaristotelici de physiognomonia caput* (ed. R. Foerster, *Scriptores physiognomici: Graeci et Latini*, vol. 2, Leipzig 1894; reprint Stuttgart/Leipzig 1994, pp. 187-191); verbatim in Thomae Bradwardini *De causa Dei* II, c. 3 (ed. London 1618, p. 451B-C).

41. sit] sic T

42. respondit] responsit T

43. turpia haec] turpis et T

44. ipsa] ipsum T

ab eis et triumphavi super retentione concupiscentiae meae.' Haec est itaque laus et sapientia Hippocratis, quia philosophia nihil aliud est quam abstinencia et victoria concupiscentium."

[8] Videtur⁴⁵ [153vb] igitur quod nulla corporalis nec caelestium corporum dispositio possit nos necessitare:⁴⁶ "Quare nos et Aristoteles in *Ethicis* quasi per totum, Plato quoque et Socrates, Seneca et omnes morales philosophi in philosophia morali frequenter ostendunt et quandoque supponunt bene operari et male, virtutes, et vitia esse in hominis libera potestate." "Et Augustinus, primo *De libero arbitrio*:⁴⁷ 'Ego enim nullo pacto puto. Neque enim esset ordinatissimum ut impotentiora potentioribus imperarent. Quare necesse arbitror ut plus possit mens quam cupiditas eo ipso quod cupiditati recte iusteque dominatur.' Item, Anselmus, *De libero arbitrio* 5, probat diffuse⁴⁸ nullam tentationem posse vincere voluntatem. Unde sic ait:⁴⁹ 'Quis potest dicere voluntatem non esse liberam ad servandum⁵⁰ rectitudinem et liberam a tentatione et a peccato, si nulla tentatio potest illam nisi volentem avertere a rectitudine ad⁵¹ peccatum, id est, ad volendum quod non debet? Cum igitur vincitur, non aliena vincitur potestate,⁵² sed sua. Nonne vides ex dictis consequi quod nulla tentatio potest illam avertere a rectitudine, id est, quod debet vincere rectam voluntatem? Et cum dicitur, improprie dicitur. Non enim aliud intelligitur quam quia voluntas potest se subicere tentationi.' Et infra, septimo capitulo, dicit:⁵³ 'Intellige,' inquit, 'voluntatem insuperabilem et nulla alia superabilem.' Si quis forsitan cogitet similiter esse de bestiis, ecce dissimilitudinem magnam valde. Bestiae namque naturali necessitate appetitum

45. videtur] iter. T (153vb)

46. Thomas Bradwardinus, *De causa Dei* II, c. 3 (ed. London 1618, p. 451C-452A).

47. Augustinus, *De libero arbitrio* I, c. 10, n. 20/71 (CCSL 29, p. 224.6-9).

48. diffuse] distri<->use T

49. Anselmus, *De libertate arbitrii*, c. 5 (ed. F.S. Schmitt, *Opera Omnia* I, Edinburgh 1946, pp. 216.22-217.3).

50. servandum] conservandum a.c. T

51. ad] peccandum add. sed exp. T

52. potestate] peccare T

53. Anselmus, *De libertate arbitrii*, c. 7 (ed. Schmitt, p. 219.32-33).

sequuntur delectabiliora sequendo et tristia⁵⁴ fugiendo,⁵⁵ homo autem nulli⁵⁶ necessitati subicitur naturali.”

[9] Ex istis probat quod nulla potentia inferior homine potest hominem necessitare, et non solum ad volendum, sed nec ad aliquid faciendum.

<Suppositiones pro responsione affirmativa ad quaestionem>

[10] Pro responsione ad quaestionem pono aliquas suppositiones. Prima est quod, quantum est ad potentiam seu fortitudinem corporalem, homo potest excedi ab alia creatura et et<iam> vinci et superari et necessitari. Ista conclusio patet: non⁵⁷ solum ab animalibus viventibus et⁵⁸ angelis bonis aut malis, sed etiam irrationalibus creaturis, sicut sunt elementa ignis vel aqua, potest homo vinci et superari, etenim impetus aquae aut fluminis vel ignis aut casus lapidis possent fortitudinem corpoream superare possentque⁵⁹ hominem necessitare ut caderet. Et – ut taceam de potentia et fortitudine daemonis, quae humanam fortitudinem excedere⁶⁰ a multis dicitur – iuxta illud Iob quo,⁶¹ suam debilitatem exprimens, ait: “Nec fortitudo lapidis fortitudo mea nec caro mea aerea,”⁶² hoc <quidem>⁶³ negari non potest, nisi dicere velimus quod quilibet puer statim natus sufficeret vincere omnes horrendas bestias, leones, serpentes, griphes,⁶⁴ ursos, et dracones. Unde⁶⁵ igne vel aqua, fulmine vel ruina potest eius potentia seu fortitudo corporea superari aut necessitari. Et certum est hoc esse falsum, nam velit nolit, homo a talibus vincitur et necessitatur.

54. tristia] tristitia T

55. Cf. Aristoteles, *Ethica Nicomachea* X, c. 1 (72a25-26; AL 26.5, p. 564, ll. 8-9): “Delectabilia quidem enim eligunt, tristia autem fugiunt.”

56. nulli] subditur *add.* T

57. non] nam *a.c.* T

58. viventibus et] *inv.* T

59. possentque] potestque T

60. excedere] concedere T

61. quo] quoque T; sententiam *add. sed exp.* T

62. aerea] evea T

63. <quidem>] *lacuna* T

64. griphes] serpentes *add.* T

65. unde] ubi T

[11] Secunda suppositio, quod non solum corpus possunt haec necessitare, sed etiam animam.⁶⁶ Istud patet, nam dum anima est coniuncta corpori, ipsa necessitatur⁶⁷ sequi corpus in multis. Unde si fortiter trahatur homo, velit nolit, anima, inquam,⁶⁸ oportet quod sequatur hominem⁶⁹ ad tristitiam, nam positus in igne non potest facere quin doleat⁷⁰ frequenter et anima necessitatur ad dolendum. Item, necessitatur homo per causas secundas ad movendum, et sic necessitatur anima ad non informandum corpus seu ad eundem de corpore, et hoc fit frequenter per gladium seu per ignem vel aquam vel per aliquid huiusmodi. Item, dum anima est separata, necessitatur per ignem et per poenam ad tristitiam et ad dolendum, nisi tu velis dicere quod anima existens in inferno non patitur ab igne, quod est error Parisius condemnatus;⁷¹ aut velis dicere quod damnati possunt se facere sine tristitia vel dolore, in quo non audieris a theologis, qui dicunt daemones et animas sic obstinari et tristari et necessitari quod non possunt esse virtuosi, nec bene facere, nec se reddere sine tristitia vel maerore, sed dicent “montibus,⁷² ‘Cadite super nos,’” etc. petentque mortem et “fugiet mors ab eis.”⁷³

[12] Tertia suppositio, quod quantum ad potentias sensitivas exceditur homo, separatur, et necessitatur. De excessu, constat quod sensus clariores habent aliqua animalia quam nos. Aquila enim immotis oculis solem intuetur et ab altissimis irreverberatis oculis mundi fines intuens et pisciculos in oceano discernit. Vide in historiographis naturalibus, sicut in Plinio, Isidoro, et ceteris. Ut breviter dicam, “nos aper auditu, lynx visu, simia gustu, vultur odoratu praecedit, aranea tactu”⁷⁴ excedimur,⁷⁵ ergo necessitatur, et hoc per causas secundas, ad sentiendum. Unde non est in potestate hominis frequenter quin audiat, quin per tactum sentiat, quin ignem vel aquam percipiat, velit nolit.

66. animam] animarum T

67. necessitatur] corpori *add. sed exp.* T

68. inquam] in casu T

69. hominem] et homo T

70. doleat] dabat T

71. *La condamnation parisienne de 1277*, no. 19 (219) (ed. Piché, p. 84).

72. Lucas 23.30; Apocalypsis 6.16.

73. Apocalypsis 9.6.

74. Thomas de Cantimpré, *Liber de naturis rerum* I, c. 4 (ed. H. Boese, Berlin-New York, 1973, p. 194).

75. excedimur] exceditur T

[13] Et si dicas quod immo, poterit facere ne audiat, quia poterit obturare aures suas cum digitis ne audiat, sicut aspis obturat aures, saltem ille qui non habet digitos nec manus, aut etiam cuius manus sunt ligatae, necessitabitur quandoque aut necessitari poterit contra voluntatem suam ad audiendum, immo in casu, esto quod vellet se interficere ut <non> audiret aut aliquid de mundo sentiret, non potest ita cito se interficere quin antequam esset mortuus sentiret per aliquem sensum. Non dico tamen quod quilibet homo necessitari possit ad audiendum, quia surdus non potest necessitari etc. Sed hoc non repugnat suppositioni.

[14] Quarta suppositio, quod etiam quantum ad potentiam intellectivam, quae spiritualis est, necessitatur homo. Unde praesente tristabili, non potest homo facere quin ipsum intelligat, non potest facere quin de iniuria sibi facta recordetur, quin de futuro periculo timeat, et quin ipsum intelligat, quin recolat de patre aut matre mortuis, immo velit nolit, homo saepe intelligit aut intelligere potest, nam in casu quanto plus conatur non intelligere aliquid, tanto plus illud intelligit. Et necessitatur homo frequenter in hac poena⁷⁶ ad assentiendum, nam velis nolis, tu credis te esse in poena et assentis quod pater tuus est mortuus, velis nolis. Unde aliquibus propositionibus assentio et credo eas esse veras de quibus vellem quod eas crederem esse falsas, aut essent mihi dubiae, et non iurassem 'credo quod sic'.⁷⁷

[15] Quinta suppositio, quod etiam voluntas, quae est spiritualis potentia, necessitatur in casu ad habendum aliquem actum circa aliquod obiectum. Quod patet, si ly 'aliquod obiectum' stet confuse tantum: constat quod saepe voluntas non potest se facere sine omni actu. Unde et quanto plus conabitur se facere sine actu, eo plus habet actum. Vult enim esse actu. Et si velit⁷⁸ esse sine omni actu, tunc est cum actu, et si⁷⁹ velit divertere se ab omni actu, adhuc habet actum. Unde si proponas alicui, dicens, 'ille solus qui erit sine omni actu per totam⁸⁰ hanc diem erit salvus', saltem ille qui credit tibi optabit et volet esse sine omni actu, nec poterit in casu facere, etiam si iurasset quin in hac die habebit actum volendi, puta quod volet sic esse vel sic aut nolet sic esse vel sic. Item, circa unum spirituale obiectum necessitatur in casu voluntas habere

76. poena] potentia T

77. sic] sui T

78. velit] nolet T

79. si] non T

80. totam] horam *add. sed exp.* T

actum. Unde proposito sibi obiecto vehementer movente, [154ra] sicut est ignis aut vehemens ardor ignis, de quo non est in potestate hominis quin ipsum percipiat, ut supra visum est,⁸¹ dico quod etiam non erit in potestate voluntatis circa illud obiectum <ut non> habeat aliquem <actum> in casu, puta quia aut nolet illud, aut volet divertere⁸² ab eius apprehensione aut eius volitione, vel aliquid huiusmodi. Item, necessitatur voluntas ad primos motus, nec <est> in potestate nostra, quibus visis tangamur. Item, puer et furiosus necessita<n>tur ad aliquos actus, nec in illis peccant seu merentur. Item, dicerent aliqui quod voluntas cum⁸³ deliberat multotiens necessitatur et producit motus suos per modum naturae plures, sicut cum ponis caputium aut confricas barbam et delibras,⁸⁴ tunc ponis sicut alias consuevisti et operaris ex consuetudine vel habitu.

<Conclusio auctoris pro parte affirmativa quaestionis>

[16] Ex his omnibus sequitur ista conclusio: quod pars affirmativa quaestionis⁸⁵ est tenenda. Nam ex quo etc., ut dictum est etc., sequitur etc.

[17] Et ex his patet quod imperfectius necessitat perfectius et nihil sciens necessitat et <scientem, vel>⁸⁶ vincit saltem, et ita <im>materiale a materiali necessitatur, et superior ab inferiori. Nam constat quod ignis, aqua, et quodlibet elementum aut bestiae quaecumque sunt imperfectiores homine et inferiores, et materiales res sunt et non scientes, et licet necessitatetur⁸⁷ ab igne, sciens est perfectior igne, superior igne, etc. Item, secundum eum,⁸⁸ homo est perfectior qualibet irrationali, esto quod sit puer vel furiosus, et tamen tales necessitantur a causis secundis. Item, vivum <corpus> est perfectius non-vivo corpore, et animatum corpus est perfectius inanimato corpore,⁸⁹ et tamen animata, sicut plantae, necessitantur ab inanimatis rebus. Item, animalia bruta, sicut asinus, necessitantur in actionibus suis. Nisi velit iste dare asino libertatem

81. Hic supra, §12.

82. divertere] aut divertere nolet T

83. cum] secundum (?) T

84. Cf. Averroes, *In Physicam Aristotelis* II comm. 49 (ed. Juntina, vol. IV, f. 67vaG).

85. quaestionis] quae sunt T

86. <scientem, vel>] *lacuna* T

87. et licet necessitatetur] aut necessita T

88. Scil. Thomam Bradwardinum.

89. et animatum corpus est perfectius inanimato corpore] *iter.* T

contradictionis, et etiam pulcibus, et equis, et piscibus volatilibusque, constat quod animalia necessitantur a causis secundis, sicut notum est, nec est in potestate⁹⁰ leporis quin prosequatur suum appetibile.

<Ad rationem principale et ad argumenta Thomae Bradwardini>

[18: ~1] Antequam veniam ad punctum,⁹¹ in quo reputatur esse difficultas, solvo rationes contra haec. Ad primum principale,⁹² dicitur quod verum est quod istud fuit dictum, quod “homo praesit” etc. Illud intelligitur quantum ad statum <innocentiae, non quantum ad statum naturae lapsae; sed quantum ad statum> naturae lapsae, adhuc homo dicitur dominari animalibus, quia perfectior est illis secundum naturam. Vel aliter dicitur quod verba illa intelliguntur de natura totali quae dominatur animalibus. Unde et omnia bruta timent homines, et homines per suam industriam possunt quaelibet animalia superare aut obligare,⁹³ occidere, vel domare⁹⁴ per fortitudinem vel artem. Sed propter hoc non sequitur quin unus homo solus in casu possit superari et necessitari etc. Si etiam referre velis ad hominem victum,⁹⁵ tunc haberes dicere quod homo etiam per sapientiam et astutiam suam potest superare animalia et domare multa et multorum animalium insidias evitare, in casu tamen⁹⁶ potest taliter ab eis urgeri quod evadere non potest, sed tunc ex defectu industriae cecidisset in huiusmodi periculum.

[19: ~5] Ad primum Bradwardini dico quod forma immaterialis necessitatur quandoque a forma materiali, sicut anima necessitatur ad dolendum ab ipso igne. Concedo tamen illud quod ipse concludit, scilicet quod nos non subicimur per omnia fato seu necessitati fatali stellarum. Concedo etiam sibi quod anima humana est perfectior quam stellae et quam ignis.

90. potestate] hominis *add. sed exp.* T

91. Viz. in sequenti quaestione.

92. principale] ponitur *add.* T

93. obligare] obigere T

94. domare] dogmare T

95. victum] vincum T

96. tamen] cum T

[20: ~6] Ad illud autem quod adducit ad nos, <quod> experimur nos non necessitari, sed experimur quod libere agimus, primo, si ipse intelligat quod a nulla potentia necessitatur, sed experimur quod simpliciter est in potestate nostra aliquid facere vel non facere, hoc est contra eum, quia dicit quod causa prima necessitat nos in omni actione nostra.⁹⁷ Nec est simpliciter in potestate nostra quin⁹⁸ velimus. Positis enim omnibus causis nostrae volitionis, puta volitione divina, quam ponit causam nostrae volitionis, non est in potestate nostra, secundum eum, quin velimus, sed a prima causa necessitatur. Si intelligat quod habemus aliquam inclinationem ad aliquos actus, sicut ille de quo refert Haly, aut etiam sicut Hippocrates, ut refert Aristoteles, et tamen nos possumus resistere illi inclinationi, concedatur ei.

[21] Sed diceret adversarius tenens quod homo non est liber, aut saltem quod non potest sufficienter probari quin homo necessitetur in quolibet actu suo, diceret, inquam, ei quod⁹⁹ per hoc non plus probat hominem esse liberum quam animal brutum, nam et nos videmus canem esse inclinatum ad capiendum panem quia esurit fortissime, et tamen complexionis suae aut inclinationi resistere videtur, nec capit ipsum timens virgam elevatam, aut etiam aliqui canes sunt ita bene docti quod, etiam esto quod nulla virga eis erigatur, adhuc numquam capiunt panem super mensam. Item, licet canis sit inclinatus ad quiescendum, tamen ad vocem magistri surgit et sequitur eum. Nota de industriis canum, equorum, et caprarum et simiarumque, quos habent isti histriones iectantoresque, quos vulgo vocant incantatores. Canis enim, capra, aut simia ibit ad illum qui accepit cultellum vel aliquid tale, et tamen non vident¹⁰⁰ capi cultellum. Et licet sit¹⁰¹ inclinatus canis aut capra ad quiescendum, ibit tamen recte ad illum etc.

[22] Diceret ulterius quod nos videmus canes et bruta puniri quando male faciunt. Unde si canis ceperit panem, percutitur et castigatur et reprehenditur, et canis percipit se male fecisse et abscondit se et emendat se melius quandoque quam faceret unus stultus homo. Et percipere videntur animalia delicta sua et recognoscere, et equus

97. Cf. Thomas Bradwardinus, *De causa Dei* III, cc. 1-2 (ed. London 1618, pp. 637-649).

98. quin] qui non T

99. quod] *s.l.* T

100. vident] videri T

101. sic] sit T

despectuosus pungitur et vexatur ut obediat. Et notetur in *Policratico*¹⁰² de pastore et leone. Quia enim pastor leonem liberaverat a serpente, leo postmodum beneficium recognovit, nec pastorem occidit dum sibi fuisset expositus ad devorandum, sed mitis ei fuit. Hoc tangit¹⁰³ Aesopus,¹⁰⁴ non fabulose, sed veraciter ita legitur fuisse. Item, de aspide refert Commentator¹⁰⁵ quod occidit fetum suum, scilicet parvam aspidem, eo quod venenaverat filium patrisfamilis, et recognovit aspis benefactorem sum. Item, aspis ex magna astutia obturat aures, licet sit sic inclinata ad audiendum delectationem cantus. Item, refert Caesarius¹⁰⁶ de ciconia adultera, quam ceterae ciconiae occidunt propter adulterium, et alas¹⁰⁷ se laverat, cognoscens malum factum suum. Sed non potuit se lavare, quia miles operiri fecerat fontem. Tandem, adulterius cognito a multis ciconiis, est occisa. Nota de lupo, qui recognovit arma. Et multae tales industriae inveniri possent in animalibus.

[23] Et diceret adversarius quod, sicut tu experiris te resistere fatuae inclinationi tuae, ita experiuntur bruta aliqua. Taceo de astutiis vulpis. Et diceret tibi adversarius quod, sicut tu experiris quod caperes panem si velles, sed non vis, quia ieiunas propter medicinam (scis enim quod tibi noceret), ita similiter dicitur quod animal ieiunat¹⁰⁸ propter sanitatem, sicut de serpente narrat physiologus quod caperet cibum si vellet, sed non vult ut sanetur, et resistit inclinationi suae et bibit herbam amaram etc.

[24] Sed diceret ultra adversarius: per haec non probas bruta habere libertatem contradictionis, nec etiam homines, per quod resistunt inclinationi [154rb] suae. Nam diceret adversarius quod, stantibus omnibus apprehensionibus quas modo habes aut quas heri¹⁰⁹ habuisti, non est in potestate tua etc. Unde si heri resistebas inclinationi tuae, diceret quod, stantibus omnibus apprehensionibus et causis secundis quae tunc

102. Cf. Iohannes Saresberiensis, *Policraticus* VI, c. 29 (ed. C.C.I. Webb, vol. 2, Oxford 1909; reprint Frankfurt 1965, p. 87.5-6).

103. tangit] tangitur T

104. aesopus] ysop<->us T; cf. Aesopus, *Fabulae*, "Leo hospes hominis" (ed. Frankfurt 1574, ff. 144r-146r): <http://www.mythfolklore.net/aesopica/osius/260.htm>.

105. Non invenimus.

106. Cf. Germanicus Caesar, *Aratea* (ed. A. Breysig, Leipzig 1889, p. 18.275-273).

107. alas] alias T

108. ieiunat] ieiunans T

109. heri] haberi T

era<n>t, ideo non erat in potestate tua quin resisteret¹¹⁰ illi inclinationi tuae¹¹¹ quando inclinabatur ad edendum, et tamen non volebat esse ut sanitatem aut rigorem recuperaret.

[25: ~7] Ad illud quod adducunt de tentatione, quod nulla tentatio¹¹² potest hominem superare, hic reputatur difficultas. Idcirco quaero utrum voluntas possit difficultari. Et videtur primo quod non...

110. resisteret] resistens T

111. tuae] suae T

112. tentatio] tamen probatio T